

Bojan Godeša

Kocbekova misija v Rimu poleti 1944

I.

»Kako je prišlo do mojega romanja v Rim? Ideja se je porodila iz kramljanja, ki sva ga imela tov. Krištof (Edvard Kardelj – op. a.) in jaz neposredno po sklenjenem (viškem – op. a.) sporazumu. Obema se je zazdelo, da je prišel primeren čas tudi za sondiranje terena v Vatikanu, za ugotavljanje razpoloženja v njem in za naš neobvezen nastop v tem pomembnem miljeju. Tudi ostali tovariši so čutili, da bi tak poskus bil mogoč in potreben. Vsi se namreč več ali manj zavedamo, da je za nas zelo važno, kako Vatikan gleda na naše osvobodilno gibanje, kakšno je njegovo razmerje do naših notranjih nasprotnikov, kako gleda na današnjo protikomunistično gonjo po svetu, kako gleda na Sovjetsko zvezo, kako se obnaša do svetovne reakcije in njenih povojnih načrtov in kako se misli držati do naše nove Jugoslavije v bodočnosti. Sklenjeno je bilo, da ta poskus tvegam jaz kot član NKOJ-a individualno, brez kolektivnega pooblastila, vendar z znanjem in odobrenjem celotnega NKOJ-a. Sklenjeno je tudi bilo, da v vseh razgovorih nastopim obenem kot predstavnik katoličanov v NKOJ-u in še prav posebej kot zastopnik slovenskih katoličanov v Osvobodilni fronti.«¹ Tako je Edvard Kocbek 27. septembra 1944, potem ko se je vrnil iz Rima, v pismu izvršnemu odboru Osvobodilne fronte pojasnil razloge za svojo pot.

Odločitev za Kocbekov odhod je bila sestavni del politike Komunistične partije Slovenije (KPS) in Osvobodilne fronte (OF), ki sta jo le-ti uveljavljali po podpisu sporazuma med predsednikom Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) Josipom Brozom – Titom in predsednikom jugoslovanske begunske vlade Ivanom Šubašićem (t.i. viški sporazum) 16. junija 1944. Zanj je bila značilna taktika politične širine, ki je imela v Sloveniji po eni strani namen v mednarodno-političnih razmerah pokazati pripravljenost za sprejemanje tudi drugače mislečih v osvobodilno gibanje, po drugi strani pa so z njo skušali izvesti diferenciacijo med še neopredeljenimi ter tako onemogočiti samostojno politično oblikovanje t.i. sredine.² Del te politike je bilo tudi poudarjeno dokazovanje, da osvobodilno gibanje spoštuje vero in omogoča normalno versko življenje, posebej še, ker je skoraj istočasno (od 12. do 16. junija 1944) v Ljubljani potekala duhovniška konferenca, na kateri so sprejeli posebno protikomunistično resolucijo in obsodili »izdajalsko početje« Metoda Mikuža, Franca Šmona in Avgusta Čemetiča.³ Tako je bila v Beli krajini na ozemlju, ki so ga

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), dislocirana enota II (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino). Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS. f. 495. Glej tudi Edvard Kocbek, Osvobodilni spisi (II. del). Društvo 2000, Ljubljana 1993, str. 99 (odslej Osvobodilni spisi II).

² Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945) (odslej Izvori), knjiga XVIII/69. Pismo Edvarda Kardelja dne 29. julija 1944 centralnemu komiteju KPS, kjer med drugim piše: »V notranje političnem pogledu je sporazum popolnoma nevažna stvar in ničesar ne menja, ne v negativnem ne v pozitivnem smislu, na sedanjem stanju stvari. Kolikor ga lahko izkoristite za razbijanje belo-plave garde in sredine to storite, sicer pa ni treba pridajati stvari večjega pomena, kakor ga ima. (...) V vsakem slučaju bomo svetovno javnost še enkrat prepričali o naši pripravljenosti na enotnosti z vsemi tistimi, ki kažejo voljo, da se bodo borili proti okupatorjem, a obenem bomo znatno razbili reakcionarne grupe v inozemstvu.«

nadzorovali partizani, 22. julija 1944 sklicana duhovniška konferenca. Skupaj z nekaj predhodnimi konferencami po posameznih okrožjih se je udeležilo okoli 20 duhovnikov. Vodil jo je prodekan iz Podzemlja Andrej Ilc, ki ga je škof Gregorij Rožman imenoval za generalnega vikarja na osvobojenem ozemlju Bele krajine in mu tudi dal svoj pristanek, da se je kot vikar sme udeležiti. Na njej so sprejeli posebno izjavo, s katero so navzoči duhovniki potrdili, da partizanska oblast upošteva in spoštuje versko življenje.⁴ Marija Vilfan je zatem zbrala pogovore z nekaterimi duhovniki (prodekanom Andrejem Ilcem, kaplanom Modestom Golio, Metodom Mikužem, župnikom Lojzetom Žabkarjem), dvema znanima predvojnima katoliškima javnima delavcema (Dušanom Sernecom in Francetom Bevkom) in Borisom Kidričem kot predstavnikom OF. Ti so avgusta 1944 izšli v posebni brošuri *Slovenski duhovniki in politiki o Osvobodilni fronti in veri*. V tem času je bila celo predvidena skupna resolucija katoliških škofov v Jugoslaviji, za katero je dal pobudo hrvaški monsignor Svetozar Rittig, ki se je septembra 1943 pridružil hrvaškemu osvobodilnemu gibanju.⁵

Po drugi strani je potrebno omeniti, da dotlej slovensko osvobodilno gibanje, razen poskusa s posebno spomenico katoliške skupine v OF spomladi 1943, ki pa je ostal neuresničen,⁶ ni imelo nobenih uradnih stikov z Vatikanom. Slednji je z internacionalizacijo jugoslovanskega vprašanja, vsaj iz taktičnih razlogov, tudi imel določen pomen za osvobodilno gibanje. Tako je Edvard Kardelj v tistem času celo predlagal, da bi primer Metoda Mikuža oziroma odvzetje pravice njegovega opravljanja verskih obredov predstavili v obliki pritožbe tudi Vatikanu.⁷

II.

»29. junija sem odletel v Bari, da bi se tam čim prej pripravil za pot v Rim. V Bariju je bila v tistih dneh takšna zmešnjava, da so priprave trajale do 5. julija. V tem času sem obiskal

³ Protikomunistično zborovanje slovenske duhovščine. Slovenec, 17. junij 1944.

⁴ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, IV. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, stran 143.

⁵ Izvori XVIII/69, kjer je Kardelj zapisal: »32. Bilo bi zelo koristno, če bi se organizirala slovensko-hrvaška konferenca katoliških duhovnikov, za katero je dal inicijativo Msgr. Rittig. Stopite z njim v stik in se dogovorite o tem. Skupna resolucija katoliških duhovnikov v Jugoslaviji bi močno podprla narodnoosvobodilno borbo.«

⁶ Glej Bojan Godeša, O spomenici katoliške skupine v Osvobodilni fronti papežu Piju XII. aprila 1943. Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 657–663. Spomenico bi moral odnesti v Rim prior iz kartuzije Pleterje, vendar tega ni storil. O tem piše prior v svojih spominih (Josip Edgar Leopold – Lavov, Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945. Spomini. Knjižnica Slovenskega poročevalca, Ljubljana 1953, str. 86–87) naslednje: »Proti koncu junija 1943 sem po opravih potoval v zadevi pleterskega samostana h generalnemu prokuratorju kartuzijskega reda v Rim, ker takrat ni bilo mogoče potovati h generalu reda, ki je bival v Franciji. (...) Ob tej priliki sem imel tudi avdienco pri papežu Piju XII. (...) Neposredno pred potovanjem v Rim sem bil pri prijatelju Levarju in ga obvestil o svojem potovanju v Rim. Levar mi je ob tej priliki izročil elaborat, ki naj bi ga izročil papežu. V elaboratu so bile ovržene in hkrati raztolmačene razne obdolžitve, ki so jih podtikali partizanom. Tega elaborata pa nisem vzel s seboj, ker so bile trditve v njem samo postavljene, ne pa tudi dokazane. Dokazno gradivo ni bilo zbrano in razloženo, tako da bi bil elaborat brez učinka. Prosil sem Levarja, da bi sporočil na pristojno mesto, naj si prizadevajo vse navedbe v elaboratu podkrepiti z dokazi in potrebnimi dokumenti, nakar ga bom ob drugi priliki vzel s seboj v Rim.« Kasneje pa prior z dokazi dopolnjenega gradiva ni odnesel, ker so bile razmere ob kapitulaciji Italije take, da ni mogel na pot v Rim (str. 94–95). Kljub temu pa je prior v Rimu vseeno vsaj ustno obvestil Vatikan, ne pa tudi papeža osebno, o tem, kdo so partizani: »Med svojim bivanjem v Rimu sem govoril z nekim monsinjorjem, ki je bil zelo blizu papežu Piju XII. Razložil sem mu, kako je pravzaprav s partizani. Ko sem mu o partizanih vse povedal, mi je ves začuden dejal: »To bi morali sporočiti papežu! Jaz sem z njim intimen in vas lahko popeljem k njemu po tajnem vhodu.« To pa sem takrat odklonil, ker me ni nihče poslal, da bi interveniral v tej stvari, še bolj pa zato, ker nisem imel v rokah nobenega dokaznega gradiva.« (str. 87).

⁷ Izvori XVIII/69.

tov. dr. Smodlako in ga seznanil s ciljem in pomenom svoje rimske naloge. S tovarišema Magovcem in Marušičem sem obiskal taborišče v Gravini in se seznanil z življenjem in delom naših tehničnih in vojaških enot. Iz Barija sem se z avtom odpeljal v Neapelj, kjer sem moral ostati tri dni in čakati, da se vrne tov. Nikola Mandić, šef našega urada za zvezo v Neaplju. Tov. Mandića smo poslali v Rim, da osebno uredi vse za naše bivanje, ker ni na voljo telefonske linije. Tako sem s svojim tajnikom dr. Mirkom Koršičem prišel (...) julija v Rim in se nastanil v majhnem stanovanju, ki smo ga najeli. Že dan za tem pa sem ostal v postelji zaradi gripe, ki se ji je pridružil še išijas.⁸ Po posredovanju našega Narodnoosvobodilnega odbora v Rimu me je z injekcijami začel zdraviti zagrebški internist dr. M. Rehnicher, ki se nam je pridružil in potuje v kratkem v Bari. Danes, 15. julija, sem že vstal in bom v dveh dneh že opravil prve obiske, ki sem jih pripravil s pomočjo svojega tajnika in prof. dr. F. Kosa, ki ga je pred enim letom poslala v Rim slovenska Osvobodilna fronta. Mislim, da smo čas moje bolezni maksimalno izkoristili.⁹ Tako je Kocbek opisal svojo nepričakovano dolgo potovanje v Rim. S tem pa zapletov in presenečenj še ni bilo konec.

Glavni cilj Kocbekovega odhoda v Rim je bil obisk pri papežu. Prve dni, še med boleznijo, je začel s svojimi sodelavci navezovati stike z Vatikanom. Pri tem jim je pomagal bivši odvetnik na Reki in izkušen mednarodni pravnik dr. Sachs-Gricki.¹⁰ Tako je z njegovim posredovanjem prišlo do dveh razgovorov med Kocbekom in prelatom Cippico, ki je delal v vatikanskem državnem tajništvu. Nato je Kocbek v pismu Kardelju 24. julija 1944 pisal, da v prihodnjih dneh predvideva še en sestanek s Cippico in nato z njegovim predpostavljenim monsignorjem Tardinijem, »nato pa čez par dni s papežem«. K temu je še zapisal: »Upam, da bom prišel do njega, pa čeprav se bom moral opirati na palico«. Nato pa je dodal še, kar se je pozneje izkazalo za ključno: »Naj tu omenim še zadržek, ki so ga spretno formulirali »nekje v Vatikanu«. Ker sem član Nacionalnega komiteja in ker me kot takega jugoslovanska kraljeva vlada priznava, me mora po ceremonijalu, ki tukaj strogo vlada, uvesti k papežu zastopnik naše države pri Vatikanu, odnosno vršilec dolžnosti. Jaz sem tako tolmačenje odbil z razlago, da se mora prej spremeniti ves personal našega poslaništva pri Vatikanu, to pa zato, ker ima vsak med njimi maslo na glavi.¹¹ Pa tudi, če bi se personal spremenil, ne vem, če bi

⁸ V pismu Kardelju (Osvobodilni spisi II, 24. julij 1944, str. 85) je Kocbek še bolj natančno opisal svojo bolezen: »Tisti dan in noč, ko sem tovarišu predsedniku napisal daljše poročilo in sprejel par obiskov, sta bila le za hip olajšanje, drugega dne sem dobil revmatično vnetje desnega stopala, ki se je potem vselilo v levo stopalo, odnosno v obe kolena. Poleg tega se je mišični revmatizem naselil v prsnem košu in od časa do časa je ponagajal še stari išijas. Legel sem in tokrat temeljito, prevzela me je vročina, ki se v vijugah sprehaja gori in doli, ki me pa ta teden niti enkrat še ni zapustila. Znojim se neprestano in moreš si misliti, kako to pospešuje tudi zunanja rimska vročina. Zdravnik mi dnevno daje razne injekcije, ki jim niti ne vem imena, poleg tega pa požiram še neko drugo grenko robo. Če gledamo diagram, iz katerega je razviden potek vročine in s tem infekcijskega procesa, računamo, da bo čez štiri dni vročina izginila. Zaradi nege in poleg tega tudi politične bližine Vatikanu sem se preselil v privatno kliniko nekih redovnic.«

⁹ Osvobodilni spisi II, str. 78. Pismo maršalu Titu 15. julija 1944.

¹⁰ Osvobodilni spisi II, str. 88–89. Pismo majorju Sardeliću 3. avgusta 1944, kjer piše: »Dr. Sachs je bil do premirja interniran na Liparih, kasneje pa je živel v Vatikanu, kjer je dobrodošel gost. Pred petimi tedni se je ponudil našemu komiteju v Rimu. Takoj je stopil v akcijo in mi do danes pomagal v mnogih zadevah, tako da smo se Brajnik, dr. Kos in jaz dogovorili in mu dali konkretno nalogo, da nas stalno in v celoti obvešča o tem, kaj se dogaja na zelo živahnem področju vatikanske politike in diplomacije. Na tem mestu bo ostal, dokler mu ne bo odrejena druga naloga. Odložili smo se, da naj živi v Rimu brez vidnih zvez z nami in da za njegovo delo vemo samo Brajnik, dr. Kos, Vi in jaz.«

¹¹ Osvobodilni spisi II, str. 83. Pismo maršalu Titu dne 15. julija 1944, v katerem je zapisal: »4. Ne glede na rezultate mojega obiska v Vatikanu je treba opraviti tudi radikalne personalne spremembe pri kraljevem jugoslovanskem poslaništvu v Vatikanu. Dosedanjšega poslanika (mislim da Milojević) ni v Rimu, ker ga je moral kot nezaželeno osebo zapustiti, vendar je še vedno naslovni poslanik. Vršilec dolžnosti dalmatinski duhovnik Moskatelo in uradnika Čukić in dr. Zalar so se slabo vedli, zlasti slednja dva. Za vršilca dolžnosti je treba takoj postaviti našega zanesljivega človeka, ki bi spremljal zelo intenzivno, zanimivo in pomembno

ne bilo dobro do konca vojne obdržati svojevrstno neodvisnost linije Osvobodilnega gibanja.«¹²

Kmalu se je pokazalo, da do srečanja s papežem ni možno priti tako enostavno, kot se je to zdelo pred prihodom v Rim. V pogovorih (teh je bilo skupaj pet) s prelatom Cippico je Kocbek izvedel, da sta dve možni poti, kako priti do avdience pri papežu. Prva možnost je bila, da takoj zaprosi za sprejem brez predhodnih razgovorov, druga pa, da najprej opravi spoznavne razgovore, kjer bi se izmenjali pogledi in prečistila stališča. To izbiro so v Vatikanu pospremili z opozorilom: »Če zaprosite za avdienco takoj, jo brez vprašanja dobite, toda vedite, da s papežem ne boste mogli v tem primeru politično se razgovarjati, ker bo to tako imenovana privatna avdienca, če pa se odločite za avdienco po končanih razgovorih, bo za dosego avdience, ki bo imela političen značaj, treba premostiti nekatere težave, katerih večja ali manjša akutnost se bo razodela v teku pogovorov samih, toda s papežem se boste lahko pogovarjali, o čemer boste hoteli.«¹³ Kocbek se je odločil za drugo pot, to je za razgovore s prelato. Že v prvih razgovorih z mladim prelatom Cippico, ko je bil še bolan, je Kocbek pojasnjeval svoje videnje razmer v Sloveniji in Jugoslaviji. Tako mu je razlagal, kakšno je osvobodilno gibanje in kako se bojuje proti okupatorju, delovanje reakcije in vlogo višjega klera ter episkopata pri tem. Kocbek je poudaril, da delovanje predstavnikov katoliške cerkve proti osvobodilnemu gibanju ne bo moglo ostati brez posledic in bodo morali poskrbeti, da duhovščina ne bo mogla več delovati na tak način. Posebej pa je poudarjal, da se osvobodilno gibanje v ničemer ni pregrešilo zoper cerkev kot tako in da ni omejevalo osebne verske svobode niti cerkvenega organizacijskega delovanja. Odgovornost za napete odnose med osvobodilnim gibanjem in cerkvijo je torej na strani slednje in bo morala le-ta poskrbeti, da se stanje popravi in se ustvarijo pogoji za dobre odnose v bodočnosti. Kocbek je v pogovorih tudi pojasnil, da sam nima pooblastila, da bi začel pogajanja za končno ureditev odnosov, po drugi strani pa tudi še niso povsem dozorele razmere. Namen Kocbekovega obiska naj bi po njegovih besedah bil, da osvobodilno gibanje že vnaprej pokaže dobro voljo za pozitivno ureditev bodočih odnosov. Po Kocbekovem pripovedovanju so se razgovori razvili v prave debate, vendar pa so bile prelatove izjave le osebnega značaja, ker Cippico ni imel pooblastila, da bi dajal izjave tudi v imenu Vatikana.¹⁴

Zato se je Kocbek odločil za sledeč korak: »V ta čas sodi tako imenovana spomenica, ki sem si jo zamislil tako, da bi to razpoloženje metodično prestregel in Vatikan do konca izzval in presodil. Vedel sem, da na spomenico ne bodo mogli drugače odgovoriti kot tako, da jo formalno vzamejo na znanje in da torej ne bo mogla imeti nikakršnih konkretnih političnih posledic navzven, obenem pa sem vedel, da bo napravila ogromen vtis, tako da so bili zares v zadregi. S tem sem v Vatikanu ustvaril moralno presenečenje in moralne posledice.«¹⁵

Tako je Kocbek 12. avgusta 1944 predložil tajništvu Svetega sedeža posebno spomenico.¹⁶ V prvih dveh delih spomenice, ki sta bolj uvodnega značaja, je govora predvsem o

politično življenje v Vatikanu. Če boste izbirali primerno osebo, bi opozoril na dva človeka: najprej dr. Kosa, ki dobro pozna rimske razmere, zaradi dobrega odmeva v Vatikanu in v Sloveniji pa bi bil nemara primeren prof. Viktor Smolej, resen in zanesljiv človek, ki zdaj dela v slovenskem centralnem Agitpropu. Jasnó je, da bi prišel v poštev samo eden od njiju, če sami ne najdete primerneга človeka.«

¹² Osvobodilni spisi II, str. 85–89.

¹³ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. Kocbekovo pismo dne 27. 9. 1944 izvršnemu odboru Osvobodilne fronte.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Osvobodilni spisi II, str. 107–108. Pismo maršalu Titu 2. oktobra 1944.

¹⁶ Osvobodilni spisi II, str. 92. Pismo maršalu Titu dne 8. avgusta 1944, v katerem pojasnjuje slogovne značilnosti spomenice: »Mislim, da bi tej spomenici moral dati bolj ali manj slovesen značaj izjave oziroma v njej formulirati svojo nalogo, da bi pri vseh uradnih obiskih laže nastopil kot utemeljitelj in razlagalec. Za

splošnih značilnostih gibanja in o vojnih razmerah v Jugoslaviji. Za Kocbekovo misijo in odnose partizanskega gibanja z Vatikanom pa je pomemben zlasti tretji, zadnji del, ki se glasi: »Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije meni, da je po doseženi politični in vojaški enotnosti v državi in po sporazumu s kraljevo vlado v Londonu prišel čas, da se razčistijo in utrdijo odnosi med novim političnim predstavništvom v državi in Sveto stolico, odnosi, ki so jih domači okupatorjevi pomočniki in politiki bivših jugoslovanskih diktatorskih režimov v emigraciji stalno kalili in izkoriščali za svoje protinarodne, protidržavne in celo proticerkvene interese.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije zatorej prek podpisanega izjavlja, da je pripravljen priznati dosedANJI pravni položaj Katoliške cerkve v Jugoslaviji v skladu s federativnim in demokratičnim statutom države in omogočiti rešitev vseh tistih vprašanj in problemov, ki v predvojni Jugoslaviji niso mogli biti rešeni.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije bo v Jugoslaviji omogočil neodvisen, samostojen in apolitičen razvoj Katoliške cerkve in vseh njenih ustanov, njeni organi pa bodo lahko ostali v nemotenem in trajnem stiku s Sveto stolico. Komite nadalje izjavlja, do bo do morebitnih sprememb sedanjega pravnega položaja Katoliške cerkve v Jugoslaviji prišlo samo v soglasju s Sveto stolico.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije je sprejel smernice in želje svetega očeta glede miru in pravice; iz te izjave je jasno vidno stališče, ki ga zavzema glede graditve novega mirnega, zakonitega in pravičnega reda v Jugoslaviji, kjer bo Katoliška cerkev zavzela tisti položaj, ki ji po dostojanstvu pripada.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije prosi Sveto stolico, da nemudoma izvoli dati napotila vsem dostojanstvenikom s sodno oblastjo v Jugoslaviji, da bi brez odloga in v soglasju z obema stranema označili in imenovali vojaške duhovnike v Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije je prepričan, da bo Sveta stolica vzela na znanje dobro voljo demokratične in federativne Jugoslavije in da bo zato s polnim razumevanjem dejanskega stanja in z materinsko ljubeznijo do svojih otrok škofo in jugoslovansko duhovništvo s potrebnimi smernicami napotila k sodelovanju z narodnoosvobodilnim gibanjem v smislu obstoječih ustanov (verske komisije) in pri tem obsodila anacionalno in protidržavno delovanje, ki religijo in cerkev izrablja v izdajalske namene.

Nacionalnemu komiteju narodne osvoboditve Jugoslavije bi bilo po volji, če bi Sveta stolica že sedaj poslala na jugoslovansko osvobojeno ozemlje svojega predstavnika, ki naj zato, da bi bolje opravljal svojo nalogo, ne bo podložnik države, ki je zainteresirana za jugoslovanska vprašanja, da bi se osebno prepričal o resničnosti zgornjih navedb, resničnosti, ki bo obveljala tudi v prihodnje.«¹⁷

Nato je Kocbek v vatikanskem Državnem tajništvu stopil v stik z monsignorjem Sigismondijem, referentom za balkanske države, ki je dobil za razgovor od pristojnih oblasti vsa potrebna pooblastila, kajti med tem je ravno umrl državni tajnik kardinal Maglione, zbolel pa je tudi monsignor Tardini, šef kongregacije za izredna vprašanja, ki je imel v Vatikanu vlogo nekakšnega zunanjega ministra. Iz več razgovorov je Kocbek dobil sledeče mnenje o stališču Vatikana. Tako naj bi Vatikan na podlagi različnih poročil iz Jugoslavije prišel do spoznanja, da osvobodilno gibanje Jugoslavije združuje najrazličnejše plasti, vere in

pravilno umevanje spomenice je treba z moje strani pojasniti, da so njena vsebina in zgradba, poudarjanje nekaterih dejstev in izpuščanje drugih, pa tudi celotna frazeologija premišljeno izbrani in oblikovani po vztrajnem preučevanju vatikanskega okolja in njegovega političnega duha. Izražam upanje, da v tej spomenici nisem niti česa važnega izpustil niti prestopil meje, ki mi je dovoljena.«

¹⁷ Osvobodilni spisi II, str. 96–97. Spomenica, predložena Tajništvu Svetega sedeža dne 12. avgusta 1944.

nazore, da nima komunističnih niti anarhističnih ali drugih prevratnih teženj, da nima protiverskih tendenc, čeprav so bili prav iz Slovenije obveščeni o 29 justifikacijah katoliških duhovnikov. Vendar, po Kocbekovih vtisih, slednji umori naj ne bi predstavljali nepremostljive ovire med Sveto stolico in Titovo Jugoslavijo glede teh razgovorov in glede urejanja bodočih odnosov med njima. Poleg tega so v Vatikanu pozdravili stik s predstavnikom nove Jugoslavije, ki ga želijo obdržati vse dotlej, dokler ne bi bila imenovana enotna vlada oziroma bi bili dani pogoji za mednarodno priznanje novega političnega reda v Jugoslaviji. Slednjega naj bi priznal tudi Vatikan takoj, ko bodo to storili tudi zavezniki. V pogovorih so vatikanski predstavniki tudi vzeli na znanje pobudo, ki jo je predlagal Kocbek glede ureditve vprašanja vojaških duhovnikov v NOVJ in pošiljanja apostolskega delegata na osvobojeno ozemlje.¹⁸

Po teh razgovorih je Kocbek znova načel vprašanje avdience pri papežu, ki jo je tolmačil kot krono dotedanjih uspešnih obiskov. Tega vprašanja ni bilo moč rešiti takoj in je bilo potrebnih več sestankov, dokler ni nazadnje o avdienci pri papežu razpravljal določen krog kardinalov. Na Državnem tajništvu so Kocbeku sporočili sklep: »Želimo vam omogočiti sprejem pri papežu in smo za to pripravljeni vzeti nase politično tveganje, ki ga bo v določenem delu sveta povzročila objava vašega obiska pri papežu. Vendar hočemo, da je vaš obisk pri papežu postavljen v običajen diplomatski okvir, ker so bili naši pogovori vendarle pogovori Vatikana kot versko-politične ustanove z vami kot politično osebo, pa čeprav je šlo pri tem stiku samo za izmenjavo mnenj in ustvarjanje razmer za stabilizacijo novih odnosov med nami in vami. Želimo, da vas k papežu privede jugoslovansko kraljevo poslaništvo pri Vatikanu, kar je po sporazumu Tito-Šubašić možno.«¹⁹ Potem, ko se je Kocbeku posrečilo preskočiti prvo oviro, ko ni hotel pristati, da ga v obisk uvede predstavnik kraljeve vlade v Vatikanu, na kar je sveti sedež pristal, so od njega zahtevali akreditivno pismo NKOJ-a, v katerem bi ga le-ta predstavil kot svojega člana, ki naj stopi v stik s Sveto stolico in kot tak zaprosi za avdienco pri papežu. Takega pisma pa Kocbek ni imel, kljub temu pa je skušal zaobiti tudi to formalno zahtevo, kar pa mu kljub prepričevanju ni uspelo. V Vatikanu se niso pustili prepričati: »Toda Vatikan je kljub vsemu ostal na tej formalni zahtevi in mi pred odhodom poslal na dom človeka, ki je dejal, da si Vatikan pred zavezniki ne upa kršiti svojega protokola in da naj to razumemo in naj se čimprej vrnem z omenjenim pismom. Obenem so mi govorili, da so šli do skrajne meje in da bom kot član NKOJ-a prej sprejet pri papežu, kakor general de Gaulle, predsednik francoskega NKO, ki je na podobno avdienco čakal dva meseca, potem ko je prvič moral oditi brez nje, ker pogoji zanj še niso bili zreli.«²⁰ Kocbek se je tako brez obiska pri papežu vrnil iz Italije 20. septembra 1944.

III.

Kocbek je celotno rimsko odisejado označil takole: »Če po vsem tem ocenim sam svoje delo, moram reči, da je tisto glavno, kar nam je bilo pred mojim odhodom v Rim pred očmi, doseženo: led je prebit, stik vzpostavljen, dobra volja izražena. Poleg tega smo spoznali, da Vatikan računa z novo Jugoslavijo kot izvršenim dejstvom in to posebno po sestanku Churchill Tito, odnosno po Churchillovem obisku v Vatikanu. Tu je mesto, da vam obnovim par izjav, ki so zelo pomembne. Iz razgovora sem posnel, da misli Vatikan po vojni uvesti neke vrste antiklerikalni kurz v vseh državah, kjer se je danes klerikalizem tako očitno negativno pokazal. Ko sem odprl vprašanje ljubljanskega škofa, so me poslušali in vpraševali, toda z ničemer ga niso branili, ko sem dejal, da bo slovenska narodna oblast v delikatnem

¹⁸ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495.

¹⁹ Osvobodilni spisi II, str. 111–112. Pismo maršalu Titu dne 2. oktobra 1944.

²⁰ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495.

položaju, ko ga bo morala prijeti zaradi velike odgovornosti za protiosvobodilno početje, ki si ga je naložil pred celim narodom. Zvedel sem, da so v Vatikanu dvignili roke od njega ob njegovem zadnjem obisku v Rimu, ko je hotel navodil, pa so mu rekli, da naj jo vozi po svoji lastni pameti.²¹ Eden izmed odgovornih ljudi v Vatikanu mi je zagotavljal, da je Vatikan v Sloveniji pustil pasti ne samo škofa Rožmana,²² ampak tudi Slovensko ljudsko stranko, odnosno klerikalizem.²³ (...) Tudi to je naša velika zmaga, čeprav se je odigrala tiho.«²⁴ Ob teh optimističnih ocenah pa je kljub temu še dodal: »Napačno pa bi bilo, ko bi si po tem mojem prigodnem poročilu ustvarili predstavo, da se ni spremenil le politični obraz Vatikana, ampak tudi njegov bistvo. Nasprotno, njegovo bistvo je ostalo staro. Vatikan sestavljajo še vedno prelati s konservativnimi političnimi in družbenimi tendencami. Res je sicer, da so v tem mravljišču zastopane vse rase in narodnosti in da je opaziti tudi toliko narodnih tendenc, vendar prevladuje enotno občutje negotovosti pred bodočnostjo, ki se hočejo iz nje rešiti po najlažji liniji. To linijo predstavljajo zapadni zavezniki, ki na vse načine omrežujejo Vatikan.«²⁵ Podoben vtis o opravljeni nalogi v Rimu je Kocbek dobil tudi v razgovoru s Kardeljem. Predsedniku NKOJ-a J. Brozu – Titu je v pismu dne 2. oktobra 1944 poročal: »S tov. Kardeljem sva napravila tudi nekakšen obračun moje poti, ugotovila sva, da je tisto bistveno, kar smo pred mojim odhodom imeli pred očmi, doseženo. Vatikan računa z novo Jugoslavijo in kljub svojim stalnim konzervativnim nagibom krmari svojo ladjo zelo previdno in nikjer ne zapira nobenih vrat.«²⁶

Navkljub lastnim pozitivnim ocenam delovanja v Rimu pa je lahko že kmalu tudi sam opazil očitke na svoj račun. Ta občutja je izrazil v pismu J. B. Titu 2. oktobra 1944: »V pismu, ki ste mi ga, spoštovani tov. predsednik, poslali, sem razumel vašo zaskrbljenost, nisem pa mogel razumeti očitka, češ da nisem načenjal naših pritožb glede ravnanja predstavnikov Cerkve pri nas, ko pa je to bila moja glavna naloga in bi moral izrabiti najmanjšo priložnost, da to storim. Moram Vam reči, da je to hudo delovalo name, zlasti še, ker sem ob vrnitvi med svoje tovariše naletel pri njih ne le na sledove takšnega mnenja, temveč tudi na nezaupanje v moje opravljeno delo.«²⁷

Tako je Kardelj 1. oktobra 1944 pisal centralnemu komiteju KPS: »Kocbek vam je napisal obširno poročilo o svojem bivanju v Rimu²⁸ in ga pokazal kot pozitivno dejstvo. Objasnite vi tistim, ki se jih tiče, da je Kocbekovo gledanje naivno in da je v resnici vatikanska reakcija še enkrat pokazala svoj obraz. Pozitivnega je v celi stvari samo toliko, da

²¹ Škof Rožman je bil med okupacijo trikrat v Vatikanu, vendar le v času italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine in sicer maja 1942, novembra 1942 in zadnjič julija 1943. Glej Tamara Griesser-Pečar, France Martin Dolinar, Rožmanov proces. Družina, Ljubljana 1996 (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 16), str. 155–157.

²² Š to trditvijo kot neresnično polemizira Jakob Kolarič, Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa (III. del). Družba sv. Mohorja v Celovcu 1977, str. 491–492. O verodostojnosti teh izjav se bomo verjetno lahko prepričali šele, ko bodo odprti vatikanski arhivi tudi za to obdobje.

²³ V pismu maršalu Titu 2. oktobra 1944 (Osvobodilni spisi II, str. 113) je Kocbek še dodal: »Glede tega mi je zanesljiv človek iz Vatikana z največjo resnostjo potrdil, da se je Vatikan odločil v Sloveniji žrtvovati Slovensko ljudsko stranko in žrtvovati škofa Rožmana. Na moje vprašanje mi je odgovoril, da Vam to lahko v taki obliki sporočim.«

²⁴ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. K temu je Kocbek še dodal: »Čeprav mi je bila ta izjava dana jasno in sigurno, vas prosim, da jo uporabljate le v večjih delovnih smernicah, nikakor pa ne v propagandi, kar velja v glavnem za vso vsebino mojih razgovorov.«

²⁵ Prav tam.

²⁶ Osvobodilni spisi II, str. 113.

²⁷ Osvobodilni spisi II, str. 110.

²⁸ Glej ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. Pismo Edvarda Kocbeka 27. septembra 1944 izvršnemu odboru OF.

bomo mi lahko jutri Vatikanu in vsej katoliški hierarhiji pri nas, ko bo skušala utrditi svoje pozicije, rekli: prepozno, poslali smo vam Kocbeka, ko je bil še čas, zdaj pa je prepozno.«²⁹

IV.

Navzven najbolj vidno se je neuspeh Kocbekovega potovanja v Rim kazal gotovo v tem, da mu ni uspelo izposlovati avdience pri papežu Piju XII., ki je bila njegov glavni cilj.³⁰ Tudi Kocbeku je bilo jasno, da se bo po tem merila uspešnost njegovega obiska. Tako je v pogovoru z vatikanskimi prelati, ko se niso mogli uskladiti glede avdience pri papežu, tudi dejal: »Opozoril pa sem jih na to, da bodo moji tovariši in naša javnost presojali uspešnost mojega potovanja le po tem, ali sem bil sprejet pri papežu ali nisem bil.«³¹ Prav z zapleti glede obiska pri papežu pa se je pokazala pomanjkljivost, ki je bila pravzaprav ključna, in sicer, da Kocbekova misija ni imela dovolj jasno določenih pooblastil. Po eni strani naj bi Kocbek nastopal kot posameznik (le kot član NKOJ-a in še posebej kot zastopnik slovenskih katoličanov v osvobodilnem boju), po drugi pa dejansko tudi v vlogi predstavnika NKOJ-a, čeprav v njegovem imenu uradno ni bil pooblaščen. Pokazalo se je tudi, da ob odhodu niso bili preveč natančno seznanjeni z diplomatskimi prijemi, ki jih taka akcija zahteva. Vso zadevo pa je oteževalo tudi to, da NKOJ mednarodnopravno ni bil priznan, čeprav je bil Vatikan pripravljen v tem primeru zamižati na eno oko. Za vse to pa neposredno ni bil odgovoren le Kocbek, temveč celotno vodstvo, zlasti še Kardelj, ki je bil eden od neposrednih pobudnikov tega potovanja. K temu pa je potrebno dodati, da bi se Kocbek lahko takoj srečal s papežem, ko bi se vrnil v Rim s pooblastilom NKOJ-a. Seveda bi morala za to obstajati volja s strani vodstva osvobodilnega gibanja, te pa tedaj ni bilo več. Kocbek je v pismu monsignorju Sigismondiju 3. oktobra 1944 sicer navedel ovire tehnične narave, ki onemogočajo njegovo ponovno vrnitev v Rim, vendar je bilo dejansko drugače.³² Kardelj je namreč Kocbeku preprečil ponoven odhod v Rim³³ in vodstvu slovenskega centralnega komiteja KPS v pismu dne 1. oktobra 1944 hkrati zabičal: »V zvezi s Kocbekovim slučajem vas opozarjam, da ne pustite več nikomur v Rim od naših katoličanov, zlasti tudi ne Mikužu, ki je zadnjikrat izražal take želje.«³⁴ Tako se je na koncu izkazalo, da Kocbek pravzaprav sploh ni odgovoren za to, da se ni srečal s papežem.

²⁹ Izvori XX/21. Zanimivo je, da je bilo Kocbekovo potovanje v Rim predmet polemike tudi ob znani Kocbekovi aferi zaradi intervjuja v tržaški reviji *Zaliv* leta 1975. Tako je Makso Šnuderl v polemiki s Kocbekom v *Naših razgledih* 6. maja 1975 uporabil tudi izpisek iz svojega dnevnika, kjer je imel zapisano: »Dalje je bilo referirano, da je bil Kocbek v Vatikanu in da so tam pripravljeni obsoditi belo gardo in zamenjati ljubljanskega škofa in da to obsojajo. Seveda sedaj, ko smo mi sami razgalili belo gardo in onemogočili škofa! To ni nikaka koncesija Vatikana. Sicer pa je imel Vatikan več od Kocbeka, kakor pa on od njega.« (Navedba je povzeta po Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945* (II. del). V partizanih. Obzorja, Maribor 1994, str. 303–304).

³⁰ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. V pismu izvršnemu odboru OF 27. septembra 1944 je Kocbek zapisal: »Ko sem odhajal na pot, sem obenem s svojimi tovariši imel pred svojimi očmi za konkreten cilj obisk pri papežu.«

³¹ Prav tam.

³² Osvobodilni spisi II, str. 115–116, kjer piše: »Ovire tehnične narave, ki izvirajo iz poteka vojaških operacij in iz političnega udejstvovanja članov Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije v vseh predelih države, ovire torej, ki sem jih predvidel že v pogovorih z Vami, mi ne dopuščajo, da se vrnem v Vatikan z zahtevanim pismom.«

³³ Osvobodilni spisi II, str. 109. Pismo maršalu Titu 2. oktobra 1944, kjer Kocbek piše: »Zato pa sem poročal tovarišem na seji, posebej pa še tovarišu Kardelju, ki je odločil, da se zaradi zunanjepolitičnih razlogov ne bom vrnil, ampak samo z osebnim pismom zaključil svoj obisk v Rimu.«

³⁴ Izvori XX/21.

Povsem neposredno se je nasprotje med Kocbekom in vodstvom partizanskega gibanja pokazalo dejansko le ob spomenici, ki jo je Kocbek predložil tajništvu Svetega sedeža. Kocbek je sicer skušal to razhajanje kasneje omiliti, v poročilu izvršnemu odboru OF pa ga je celo zamlčal in spomenice v njem sploh ne omenja. Glavne očitke lahko razberemo iz pisma J. Broza – Tita, ki ga je v imenu predsedništva NKOJ-a dne 26. avgusta napisal Edvardu Kocbeku. V njem lahko preberemo: »Smatramo da je potrebna večja opreznost nego što je izražena u Vašem konceptu po pitanjima u trećem ostsjeku Vašeg memoranduma, što se vidi iz naših prijedloga.

Odnos Katoličke crkve (ne Crkve u cjelini, već one u Jugoslaviji) prema borbi naroda Jugoslavije za njihovu slobodu nije bio besprijekoran. Ne samo da svećenstvo nije stalo uza svoj narod u toj njegovoj borbi, već je u ogromnoj svojoj većini bilo aktivno na strani neprijatelja. Bilo je čak i svećenika zločinaca. Prirodno je da to držanje nije ostalo bez posljedica na raspoloženju naroda prema Crkvi u Jugoslaviji. Mi ćemo morati preduzeti mjere protiv krivaca prema svom narodu i nastojati da spriječimo ponavljanje ovakve uloge domaćeg našeg djela crkvene organizacije.

Mi se do danas nismo ogrešili o Crkvu, kao u pogledu njenog poštovanja tako ni u pogledu priznanja slobode njenog vjerskog djelovanja. Ona se međutim u mnogome ogriješila o naše narode. Na njoj je sada da to popravi i da stvori uslove za dobre odnose u budućnosti. U ovakvom stanju stvari, mi ne možemo ničim garantovati njen pravni položaj, a ne možemo pristati ni da se odrekemo prava da izmenimo njen sadašnji položaj bez pristanka Sv. Stolice.

Danas ne vidimo nikakve garancije da bi takvo naše dobrovoljno odricanje od svojih prava urodilo korisnim plodom i dalo mogućnost za dobre odnose s Crkvom u našoj zemlji.

Zato smatramo da danas još nije vreme da se naši odnosi s Katoličkom crkvom konačno uredi. Oni bi – prema današnjem stanju i raspoloženju naroda – morali biti nepovoljni po samu Crkvu, bez obzira na pozitivno vjersko raspoloženje narodnih masa. Mi, razume se, ne želimo takvo rešenje pitanja. Upravo je u interesu dobrih odnosa sa Sv. Stolicom da se ta stvar postepeno razvija i u tom razvoju prečiste svi konkretni problemi Crkve u Jugoslaviji.

Zato je danas prerano obećavati priznanje dosadašnjeg pravnog položaja Crkve u Jugoslaviji, a još manje da će se promene pravnog položaja Crkve provoditi samo u saglasnost sa Sv. Stolicom.³⁵

Pri tem je šlo za očitno temeljno različno gledanje predvsem na ureditev bodočih odnosov s katoliško cerkvijo in kdaj naj do njih sploh pride.³⁶

V.

Poleg teh konkretnih očitkov in razhajanj je na negativno oceno Kocbekovega potovanja v Rim najbolj vplivala sprememba politične linije partizanskega gibanja, do katere je prišlo prav v času Kocbekovega bivanja v Rimu. Zanj je bila značilna opustitev ti. politike širine in zaostritev odnosov do vseh skupin izven OF. Tako je vodstvo partizanskega gibanja v tem času (po 15. septembru 1944) prekinilo vse pogovore z vsemi subjekti izven OF in zanje so se zaprla vrata v OF. Politiko zaprtih vrat je Boris Kidrič v poročilu »za Moskvo« pojasnil takole: »V sedanji politični situaciji se že opaža, da se reakcija, ki se je doslej vezala predvsem na okupatorja, skuša pregrupirati, se vezati na zahodne zaveznike in dobiti razne postojanke v organizacijah Osvobodilne fronte in institucijah narodne oblasti. Ena izmed

³⁵ Osvobodilni spisi II, str. 97–98.

³⁶ Z zelo podobnimi težavami kot Kocbek se je od jeseni 1944 spopadal tudi predsednik verske komisije Lojze Ude.

osnovnih nalog je torej preprečevati tako pregrupacijo in pridobivanje pozicij s strani reakcije. Pregrupacija reakcije je zelo vidna pri tistem delu slovenske duhovščine, ki očitno izraža trenutno vatikansko politiko. To je tisti del duhovščine, ki je ostajal doslej kljub pozivom OF, naj se priključi narodnoosvobodilni borbi, pasiven in ki se tudi ni javno diskreditiral zaradi sodelovanja z okupatorjem, ki pa poleg drugih elementov predstavlja sedaj objektivno in subjektivno sredstvo najnovejših poskusov reakcije, da izvede svojo pregrupacijo in se zasidra v raznih javnih institucijah.«³⁷ Tako je Kardelj v pismu centralnemu komiteju KPS dne 1. oktobra 1944, ko je govoril o Kocbekovi poti v Rim in odnosih z Vatikanom in katoliško duhovščino, zapisal: »Vi pa v Sloveniji odločno zavzemite kurs, o katerem smo govorili, ko sem bil pri vas. Pokazalo se je tudi tu, da naše stališče proti duhovnom ni prav nič preostro, ker se sploh skuša zdaj katoliška reakcija utrditi na naših pozicijah. Kakršna koli kolebanja v tem oziru ali popuščanja takim tendencam, kot jih razvija Kocbek, bi bila v sedanjem položaju samo nevarno in bi privedlo do nove koncentracije reakcije. Zdi se mi potrebno še enkrat poudariti, da je potrebno zavzeti zelo oster kurs proti slovenski katoliški sredini in ji ne dati, da bi se konsolidirala. Ves mednarodni in notranji razvoj kaže na to, da bodo procesi šli svojo pot in da bo treba biti do skrajnosti buden.«³⁸

Po drugi strani pa je prišlo v tem času tudi do pomembnih sprememb v OF. Tako so na seji izvršnega odbora OF 23. septembra 1944 sklenili razširiti izvršni odbor z 11 na 27 članov, kar je Boris Kidrič pojasnil: »da pomeni vstop v Izvršni odbor za vsakega od novih tovarišev, posebno pa za tiste, ki so sodelovali v Vrhovnem plenumu kot predstavniki političnih frakcij in funkcij, kot pristanek na enotnost Osvobodilne fronte in to ne samo glede splošne politične linije, ampak tudi v organizacijskem pogledu, tako da se s tem vsak od prisotnih članov v IO odreče snovanju samostojnih političnih grupacij in da sprejmemo vsi OF kot bodočo platformo slovenskega političnega in ekonomskega življenja.«³⁹ Po tej spremembi, lahko bi ji dejali kar nekakšna mala dolomitska izjava, je Boris Kidrič opredelili nov značaj OF z besedami: »Osvobodilna fronta je danes popolnoma enotna, čeprav navzven predstavlja še vedno tudi slovensko politično tradicijo. Komunistična partija ima v Osvobodilni fronti nesporno vodilno vlogo. (...) Osvobodilna fronta je ohranila svoj vsenarodni značaj, v svojem jedru pa predstavlja zvezo delavcev, delovne inteligence, kmetov, raznih drugih srednjih slojev in tistih patriotov, ki jim je interes narodnoosvobodilne borbe nad razrednimi interesi. Danes ne more biti nobenega dvoma, da bo Osvobodilna fronta pod vodstvom Komunistične partije ostala tudi po osvoboditvi.«⁴⁰

Na negativno oceno Kocbekovega potovanja v Rim so še posebej vplivale ideje, ki se jih je navzel v Italiji. Ta spoznanja je Kocbek opisal v več pismih osrednjemu vodstvu, najbolj natančno pa v pismu J. Brozu – Titu 2. oktobra 1944, ko je zapisal: »Kot katoličan sem iz tega rimskega bivanja lahko potegnil zelo pozitivno ugotovitev, da se je v vrstah zavednih katoličanov po vsej Evropi začelo razslojevanje, ki ima bolj ali manj družbeni značaj. Ugotovil sem torej, da se je proces, ki smo ga začeli slovenski katoličani s pomočjo kompartije v osvobodilnem boju, zdaj pojavil tudi pri drugih narodih in to z zanosom, ki ga nisem nikdar pričakoval. Imel sem priložnost, da stopim v osebni stik z ljudmi, ki zastopajo revolucionarne težnje na primer v Italiji, pa tudi v Franciji in drugih deželah.

³⁷ Boris Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 47 (odslej Kidrič, Kratek obris).

³⁸ Izvori XX/21.

³⁹ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 432. Seja razširjenega izvršnega odbora OF dne 23. septembra 1944.

⁴⁰ Kidrič, Kratek obris, str. 46.

Vsi ti katoličani (z delavskimi množicami, mlado inteligenco in mladimi duhovniki) ostajajo iskreno zvesti katoliškemu nazoru, vendar hkrati sprejemajo marksizem-leninizem za svojo podlago na družbenopolitičnem področju, ne da bi kjerkoli nastopali kot kakšna sekta, pač pa akcijsko povezani s kompartijo. To so bile zame popolnoma nove vesti; slovesno so potrdile usmeritev slovenskih krščanskih socialistov, ki smo prvi med njimi stopili na to pot, obenem pa so pokazale, da je v katoliškem svetu zares dozorel trenutek za veliko razslojevanje družbenega in moralnega značaja. Tudi za nas je pomembno dejstvo, da bo v bodočih evropskih procesih veliko vlogo igralo prav to notranje čiščenje katoliškega sveta. S tem je potrjeno moje osebno mnenje, da je katolicizem sposoben velikih zgodovinskih preobratov, ne da bi pri tem karkoli spremenil v območju dogme.

Prepričan sem, da gremo naproti novemu katolicizmu, ki se bo omejil na svoj pravi verski okvir in obenem zavrgel vse svoje politične in družbene nepravilnosti. Vse to pa ni bilo odvisno samo od nastopa katoliške levice same, ampak tudi od razumevanja kompartije, katere naloga je v Evropi med drugim ta, da z vsemi sredstvi omogoča to razslojevanje in nastop katoliške levice, kar bo trajalo tako dolgo, dokler ta proces ne bo končan. Spet sem globoko sam v sebi doživel dejstvo, da je evropski katolicizem tako močan duhovni in zgodovinski pojav, da ga v bodočih evropskih procesih ni mogoče niti znikati niti rušiti bodisi z družbeno revolucijo ali kulturnim bojem, ampak samo očiščevati in vključevati v novi svet, ki terja obvezno družbeno napredno stališče, hkrati pa dopušča svobodo nazorov. To je nemara moje najbolj pozitivno spoznanje, do katerega sem prišel med bivanjem v Rimu, in se čutim dolžnega, da Vam ga v tej bežni obliki posredujem, ker ste predstavnik sile, ki je ravno v Sloveniji položila temelje temu velikemu procesu, danes pa tudi predsednik države, ki bo lahko ta prepričljivi zgled do konca uresničila.⁴¹

Kocbekova razmišljanja in pogledi seveda niso ostali brez odmeva v partijskem vodstvu. Kardelj jih je ocenil z naslednjimi besedami: »Tudi sicer ta njegov obisk v Rimu na njega ni pozitivno deloval. Postal je bolj krščanski, kakor je bil kdaj koli prej. Tam je prišel v zvezo tudi z nekimi krščanskimi komunisti in zdaj mu je udarilo v glavo, da je njegova misija, namreč Kocbekova, da evropsko krščanstvo privede v sklad s komunizmom. Smatra, da se mora bolj aktivizirati, in ponovno postavlja vprašanje njihove skupine itd. Njegove ambicije te vrste so sicer zelo naivne, obenem pa lahko postanejo tudi nevarne. Jaz ga bom zadržal pri nas in ko pride v pravoslavni Beograd, bodo te njegove krščanske ambicije najbrže imele bolj malo možnosti za razvoj.«⁴² Nato je Kardelj nadaljeval: »Imel sem obširen razgovor z Rusom. Poleg vseh neumnosti in nesporazumov se mi vendarle zdi, da je Rus mnogo pozitivnejši od Kocbeka in da bo ostal zvest. Na to vas opominjam samo zaradi tega, kolikor boste morali eventualno v bodočnosti računati nanj.«⁴³ Zanimiva je primerjava s Kardeljevo oceno Kocbeka, poslano januarja 1943 Josipu Brozu – Titu, torej še pred podpisom dolomitske izjave, kjer je zapisal: »V vsem svojem naziranju je pravi predstavnik katoliškega intelektualca, zelo bistrega, ki hitro razume in ima rad, da se z njim odkrito razgovarja v vseh vprašanjih tako za sedaj kakor za pozneje. Kadar omahuje, se mora vselej kdo izmed nas znajti na kraju samem in ga vrniti. V Partijo ima veliko zaupanje. Naše mnenje je, da bo šel do konca z nami. (...) Za trdnost OF in IOOF je pri nas vedno najvažnejše pridobiti njega. Zato posebej pazite nanj. On je tudi za katoliške množice v Sloveniji najvidnejše poročstvo, da bodo 'komunisti spoštovali vero'.«⁴⁴

⁴¹ Osvobodilni spisi II, str. 113–115.

⁴² Izvori XX/21.

⁴³ Izvori XX/21.

⁴⁴ Edvard Kardelj, Zbrana dela, knjiga V/79 (tipkopis). Pismo Kardelja J. B. Titu 16. januarja 1943. Glej tudi Bojan Godeša, Prispevek k poznavanju dolomitske izjave. Nova revija, št. 105/106, str. 269.

Tako se je pokazalo, da je Kocbeku, kljub temu, da je podpisal dolomitsko izjavo,⁴⁵ ostajala kot vzor prvotna OF,⁴⁶ predvsem pa je vztrajal na tem, da krščansosocialistična skupina zadrži kulturni značaj in posebne povojne naloge med slovenskimi kristjani.⁴⁷ To se je prvič javno sicer pokazalo že na sestanku krščansosocialistične skupine po kočevskem zboru oktobra 1943 v Sušicah,⁴⁸ vendar pa je ravno v primeru potovanja v Rim to dokončno postalo jasno tudi slovenskemu partijskemu vodstvu. Zato dogodki jeseni 1944 pomenijo tisti usoden preobrat, ko se je partijsko vodstvo začelo dokončno razhajati s Kocbekom, najpomembnejšo osebo med nekomunisti – člani izvršnega odbora OF. Kocbekova medvojna usoda je bila tako tesno povezana z razvojem OF oziroma z njenim vedno bolj poudarjenim podrejanjem KPS in s tem dejanskim zmanjševanjem vloge OF, posebej še, ker se ni prilagajal novim poudarkom, temveč je ostal zvest prvotni odločitvi, s katero se je opredelil za delovanje v OF.

Summary

The Mission of Edvard Kocbek to Rome in the Summer of 1944

Bojan Godeša

The idea for the Kocbek's mission in Rome grew up after the signature of the agreement between Tito and Šubašič. This period of the Yugoslav partisan movement was, because of the international circumstances, characterised by the so-called policy comprehension, which turned out in the relationship to religion and catholic clergymen.

The aim of the Kocbek's mission was to meet the Supreme Pontiff Pius XII and to present him the conditions in Slovenia and Yugoslavia. Kocbek had to pave the way for the establishing the connections and to settle relations between the Liberation movement and the Vatican. Kocbek's stay lasted from 29th of July to the 20th of September 1944, and it was prolonged because of Kocbek's

⁴⁵ O vzrokih za njen podpis glej podrobneje Bojan Godeša, Prispevek k poznavanju dolomitske izjave. Nova revija, X, 1991, št. 105/106, str. 266–273 (I), št. 107, str. 455–460 (II) in št. 108, str. 592–608 (III).

⁴⁶ Svoje poglede na OF je Kocbek najbolj strnil v okrožnici št. 6 katoliške skupine v OF 11. januarja 1943 (glej Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga V/42). O tem, zakaj jo je Kocbek podpisal, je dejal v intervjuju z Borisom Pahorjem leta 1975 naslednje: »Podpisal sem jo. Najprej zato, da bi preprečil sovražnosti med skupinami ter razdor v lastni skupini, predvsem pa zato, da bi onemogočil psihično in fizično nasilje nad nami.« (Edvard Kocbek, Svoboda in nujnost. Mohorjeva družba v Celju 1989, str. 302–303).

⁴⁷ Glede tega je Kocbek dejal: »Podpisal sem jo (dolomitsko izjavo namreč – op. a.) potem, ko sem dosegel, da je skupina ohranila svoj nazorski značaj. Kar se mene tiče, sem se najlažje odrekel dotedanjemu političnemu značaju krščanskih socialistov, kar je bila glavna zahteva partije. (...) Uprl pa sem se vehementno, ko je partija videla v skupini le megleni izraz prehajanja krščanskih množic na napredne družbene pozicije. Zagovarjal sem stališče, da nima nihče pravice ustvarjati politične enotnosti tako, da nam odjemlje nazorski značaj in njemu ustrezno dejavnost, saj se naša organizacija ni ustvarila šele ad hoc v začetku upora, ampak pomeni formacijo, ki bo prerasla osvoboditev samo. Na ta obrazec smo se tisti večer zedinili, čeprav Kidrič in Kardelj nista pristala na to, da bi ta sklep vnesli v besedilo izjave, češ da bomo to storili s posebnim aktom, ki do njega žal nikoli ni prišlo. Izjavo sem podpisal šele, ko sem dosegel, da si naša skupina ohrani kulturni značaj in specifične povojne naloge med slovenskimi kristjani.« (Edvard Kocbek, Svoboda in nujnost, str. 303).

⁴⁸ Edvard Kocbek, Listina. Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943. Slovenska matica, Ljubljana 1982, str. 355–356, kjer odgovarja Borisu Kidriču: »Predvsem pa nam zaradi tega nihče ne more kratiti osnovne pravice, ki jo imamo kot temeljna osvobodilna skupnost, da se kdaj pa kdaj zberemo. Pripravljeni smo se vselej pogovoriti z vami o vsebini sestanka, o tem, kako bi referati čimbolj koristili nam in celotnemu gibanju, nismo pa pripravljeni odreči se pravici do rednega in javnega shajanja. Tej pravici se nismo nikoli odpovedali in nam je zato nihče ne more vzeti, razen s silo.«

illness and also because of the complications in arranging the audience with the Supreme Pontiff. Several conversations with Vatican prelates showed out that Kocbek (was the representative of the Christian Socialist group in the Liberation Front) would be the right political personality to have audience only with an appropriate mandate of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia (NKOJ). But Kocbek did not get one and he returned to the homeland without meeting the pope.

The leadership of Slovene Communist party gave a negative judgement of the Kocbek's mission in Rome. Kocbek's failure in arranging the audience with the pope was in outwards his greatest unsuccess. But he could have returned to Rome and have the audience, if he had the authorisation of NKOJ. But later on he was prevented from returning to Rome because just in that period (after 15th September) the Leadership of Slovene Communist Party aggravated the political line and also the relations with the catholic clergymen and Vatican.

But the clear contrast between Kocbek and the communist leadership was brought to light by a memorandum that Kocbek directed to the Holy See during his stay in Rome and also in the answer of presidency of NKOJ. It regarded the fundamental diversified view of the future relationship to the Catholic church. The negative judgement of the Kocbek's mission derived also from the ideas that affected Kocbek in Rome. On the basis of Italian and also French experience about the political co-operation between Christians and Communists Kocbek decided for even more firm political activity as Christian socialist. The comprehension that Kocbek did not give up the idea of at least cultural character of his catholic group which would have had its tasks after the War despite of the signing of the Dolomiti declaration, brought about to the separation between the Communist leadership and Kocbek.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 1263-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prodajnem oddelku Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih bo v kratkem pošla).

Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918.

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse.

Cerkev, kultura in politika 1890–1941. (zbornik)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti. (grajsko in meščansko življenje v drugi polovici 19. stoletja)

Dragotin Cvetko: V prostoru in času. Spomini.

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta.

Iskra Čurkina: Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914.

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev. (o Žužkovih s Tržaškega) Dnevnik cesarja Marka Avrelija.

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih.

Ferdo Gestrin: Slovanske migracije v Italijo.

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. (uredil Janko Prunk)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (uredil Vasilij Melik)

Jože Kastelic: Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini.

Francè Koblar: Moj obračun.

- Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980.
Koroški plebiscit. (zbornik razprav in člankov)
Franc Kos: Izbrano delo. (uredil Bogo Grafenauer)
Fedja Košir: Zamisel mesta. (zgodovina urbanizma)
Anton T. Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije.
Niccoló Machiavelli: Politika in morala. (v knjigi je tudi znameniti »Vladar«; prevedel Niko Košir)
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta.
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov.
Anton Novačan: Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945. (uredil Bruno Hartman)
Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt. (dnevniški zapiski ob knjigi o Edvardu Kocbeku iz leta 1975)
Boris Pahor: V labirintu. (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)
Franc Petek: Iz mojih spominov. (spomini koroškega rojaka; tekst je pripravil Janko Pleterski)
Radoslava Premrl: Moj brat Janko – Vojko.
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo. (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
Branko Reisp: Gradovi dežele Kranjske.
Albert Rejec – Tone Črnač – Jože Vadnjal: Pričevanja o TIGR-u. (uredila Tatjana Rejec)
Vladimir Ribarič: Potresi v Sloveniji. (ob stoti obletnici ljubljanskega potresa)
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja.
Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju.
Slovenska matica 1864–1964. (zbornik razprav in člankov)
Janez Strnad: Zgodbe iz fizike. (o zgodovini velikih odkritij)
Ivan Stopar: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem.
Fran Šuklje: Iz mojih spominov, I. in II. (uredil Vasilij Melik)
III. Trubarjev zbornik. Reformacija na Slovenskem.
Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. (uredil Boris Mlakar)
Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. (zbornik)
Josip Vošnjak: Spomini. (uredil Vasilij Melik)
Andrej Vovko: Mal položi dar... domu na altar. Družba sv. Cirila in Metoda 1895–1918.
Emil Weiss – Belač: Ne hodi naprej. (dolgoletna mučeniška pot aktivista OF in partizana skozi gestapovske in udbovske zapore ter taborišči v Bileči in na Golem otoku)
Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju. (uredil Vasilij Melik)
Janja Žitnik: Pero in politika. (zadnja leta Louisa Adamiča)